

NURALI QOBULNING “SARIQ QIZLAR” HIKOYASIDA METAFORANING BADIY FUNKSIYASI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i05.042>

Talipova Aida Muratovna
aidatolipova98@gmail.com
Toshkent amaliy fanlar universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Nurali Qobulning “Sariq qizlar” hikoyasi misolida metaforaning badiiy-estetik funksiyasi, roviy nutqidagi oʻrni hamda obraz yaratishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Metaforaning personaj ruhiyatini ochib berish, matnning emotsional taʼsirchanligini kuchaytirish va muallifning individual uslubini namoyon etishdagi vazifalari yoritilgan. Shuningdek, hikoyadagi metaforik birliklarning lingvopoetik xususiyatlari hamda kognitiv metafora nazariyasi bilan bogʻliq jihatlari ilmiy asosda tahlil qilingan. Maqola natijasida metafora badiiy matn semantikasini boyituvchi hamda roviy nutqining obrazlilikini kuchaytiruvchi muhim poetik vosita ekanligi asoslab beriladi.

Kalit soʻzlar: metafora, badiiy obraz, roviy nutqi, lingvopoetika, kognitiv metafora, badiiy matn, estetik funksiya

THE ARTISTIC FUNCTION OF METAPHOR IN NURALI QOBUL’S STORY “YELLOW GIRLS” (“SARIK KIZLAR”)

Talipova Aida Muratovna
aidatolipova98@gmail.com
Tashkent University of Applied Sciences

Abstract: This article analyzes the artistic and aesthetic functions of metaphor, its role in the narrator’s speech, and its significance in character portrayal based on Nurali Qobul’s short story “Sariq qizlar.” The study examines the functions of metaphor in revealing characters’ inner experiences, enhancing the emotional impact of the text, and expressing the author’s individual style. In addition, the linguopoetic features of metaphorical units and their relation to cognitive metaphor theory are scientifically discussed. The study concludes that metaphor serves as an important poetic device that enriches the semantics of literary texts and strengthens the imagery of the narrator’s discourse.

Keywords: metaphor, artistic image, narrator’s speech, linguopoetics, cognitive metaphor, literary text, aesthetic function

Metafora badiiylikning asosiy unsurlaridan biri bo'lib, u obraz yaratish, personaj ruhiyatini ochib berish va muallif estetik qarashlarini ifodalashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Badiiy matnda metafora orqali voqelik yangicha estetik shaklda tasvirlanadi hamda asarning emotsional ta'sirchanligi kuchayadi. Ayniqsa, metaforik tasvirlar inson ruhiyati, ichki kechinmalari va tabiat bilan bog'liq ramziy ma'nolarni ifodalashda muhim o'rin egallaydi. Metaforaning badiiy funksiyasi asar kontekstida kengayib, personajning ruhiy holatini ochib berish, muallifning pozitsiyasini bilvosita ifodalash va tabiat hamda inson o'rtasidagi ichki uyg'unlikni ko'rsatish kabi vazifalarni bajaradi. Ayniqsa, tabiat tasvirlariga asoslangan metaforik obrazlar inson kechinmalari, ichki ziddiyatlar va ruhiy kechinmalarni ramziy va tasviriy usulda ifodalashga xizmat qiladi. Metafora badiiy obrazni shakllantirish jarayonida faqat mantiqiy munosabatlarga tayanadigan hodisa emas, u avvalo estetik tafakkur mahsuli sifatida yuzaga keladi.

Metafora asar kontekstida obrazning hissiy-psixologik holatini kuchaytiruvchi vosita sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi. U personajning ichki kechinmalarini bevosita bayon etishdan ko'ra, ramziy va obrazli shaklda ifodalab, matnning emotsional ta'sirchanligini oshiradi. Bunda metafora muallif pozitsiyasini ochiq aytmasdan turib, uning estetik munosabatini bilvosita namoyon qiladi va o'quvchining badiiy tafakkurini faol holatga keltiradi. Natijada o'quvchi obrazni faqat tashqi tasvir orqali emas, balki yashirin ma'no qatlamlari orqali anglay boshlaydi.

Metafora yozuvchining individual uslubini belgilovchi asosiy element hisoblanadi. Har bir ijodkor metaforik tafakkur orqali voqelikni o'ziga xos badiiy model asosida qayta yaratadi, va bu jarayon muayyan davr, milliy tafakkur va estetik qarashlar bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Shu sababli, metaforaning shakllanishi va funksiyasini qiyosiy adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilish alohida ilmiy ahamiyatga ega.

Nutqimizda ko'p ishlatiladigan ma'no ko'chish usullaridan biri bu metaforadir. Metaforani bilamizki, u narsa yoki tushunchalar o'rtasidagi o'xshashlik asosida nom (so'z)ning ko'chish hodisasi sifatida namoyon bo'ladi. Metafora (yunoncha metaphora - ko'chirish) bir predmet nomining boshqa predmet nomiga ular o'rtasidagi ma'lum o'xshashlik asosida ko'chishi hisoblanadi. Metafora obrazlilik va ifodalilikni oshirishga xizmat qiladi. Muallif tomonidan berilayotgan obrazlar tasvirini yanada aniq va yaqqol ifodalashda o'z aksini topadi. Nurali Qobul hikoyalarida ham metaforalar ko'p uchraydi, ular roviy obrazlarni rivoya etishda ham ko'zga tashlanadi. Nurali Qobulning "Sariq qizlar" hikoyasida metaforalarini ikki turi yetakchilik qiladi. "Metafora tafakkurning ana shunday qurolidirki, uning yordamida biz konseptual maydonning eng olis va qiyin yetishiladigan qismlarigacha yetib bora

olamiz. Yaqin va oson idrok qilinadigan obyektlar orqali tafakkurimiz uzoq va bizdan sirli tushunchalarga yo‘l topadi. Metafora aqlning qo‘lini uzaytiradi”¹. Metafora haqiqatan bir so‘z ma’nosini o‘quvchiga yanada obrazli ma’no-mazmun doirasida yetkazib berishga xizmat qiladi.

Nurali Qobulning “Sariq qizlar” hikoyasida keltirilgan ushbu jumлага e’tiborimizni qaratsak: “Men ham qo‘ni-qo‘shnilarimizni aytishlaricha, yuzlaridan nur yog‘ilib turadigan enajonimni jondan ortiq yaxshi ko‘rardim” (S.Q.- B.111). Ushbu jumlada “yuzlaridan nur yog‘ilib turadigan” metaforasida rivoya bu insonni shunchalar nurli, istarasi issiq, bir ko‘rganda insonni o‘ziga tortadigan samimiy shaxsni tasvirlab, muallif ko‘rsatgan xarakterni o‘z ichiga jamlagan ushbu metaforik talqinda ifodasini topgan. Muallif har bir detalga atroflicha to‘xtalib, ularni o‘quvchiga yetkazishda jonbozlik ko‘rsatadi. Biz bilamizki, metafora - bu yopiq o‘xshatishdir, oddiy o‘xshatish shaklida o‘z aksini topgan. Biror narsa hodisa yoki tasvir ikkinchi biriga o‘xshatiladi. Metafoda esa yopiq tarzda bo‘ladi, yuqorida keltirilgan jumlada ham yuzlaridan nurni yog‘ilishi, bu albatta yopiq shaklda o‘xshash ya’ni metafora berilganiga guvoh bo‘lamiz. “Jondan ortiq” iborasida ham jon aziz bo‘lsa, undan ham ortiq tarzda, undanda ko‘p bir narsaga mehribon bo‘lmoq, yaxshi ko‘rmoq ma’nosida ko‘p ishlatiladi. Bola enajonisini ham samimiy inson, hammaga ko‘mak beruvchi yuzlari istarali bir shaxs sifatida tasvir etsada, kitobxon ongida uni yanada go‘zal, mehribon ekanligini ko‘rsatishni ahd qilgandek tuyuladi. Enasi shunchalar yaxshi insonki uni ta’riflashga bir so‘z ham ojizlik qiladi.

Yuqorida keltirilgan jumladan shu narsaga amin bo‘ldiki, metafora - badiiy tasvir vositalaridan biri bo‘lib, unda bir narsa boshqa bir narsa orqali tushuntiriladi yoki unga o‘xshatiladi. Darhaqiqat enasini “yuzidan nur yog‘ishi” tasvirida ham metaforik ta’svir yashiringan bo‘lib, enasini yuzidan quyosh sochadigan, oy sochadigan nur yarqirab sohib turganidek ko‘rsatiladi. Bunda metafora yashirin tarzda bo‘ladi. Metafora biror tushuncha haqida yorqinroq tasavvur hosil qilishda ishlatiladi va shu tariqa o‘quvchini fikrlashga undaydigan bir xodisadir, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Badiiy asarlarda metaforalar turli mavzularda keng qo‘llaniladi va ular asarni boyitishda katta rol o‘ynaydi.

XX asrga kelib tilshunoslikda “kognitiv metafora” degan yangi atama paydo bo‘ldi. Amerikalik olimlar J.Lakoff va M.Jonsonlar o‘z tadqiqotlarida ushbu atamani birinchi marta qo‘llashgan. Ularning fikricha, “...har bir tushunchaning shakllanish asosida metaforizatsiya jarayoni bor. Jumladan, tildagi tovushlar, belgilar va so‘zlarning paydo bo‘lishi aynan metaforizatsiya orqali sodir bo‘ladi”². Metaforizatsiya, bir tushunchaning yoki kontseptning boshqa bir tushuncha orqali ifodalanishi, til va tafakkur jarayonlarida muhim rol o‘ynaydi. Tildagi tovushlar,

¹ Ортега-и-Гассет. Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 74.

² Lakoff, G. & M. Johnson. Metaphors We Live By. – Chicago: 2003. – P. 15.

belgilar va soʻzlar aynan shu metaforizatsiya jarayoni orqali yuzaga kelishi mumkin. Metaforizatsiya til va fikrni bogʻlashda muhim mexanizm boʻlib, yangi maʼnolarni yaratishda va mavjud tushunchalarni shakllantirishda asosiy rol oʻynaydi. Tushunchalar va tilning rivojlanishi, ularning metaforik asoslari orqali amalga oshadi, chunki bu jarayon inson tafakkurida yangi maʼnolarni yaratadi va oʻzgartiradi.

Nurali Qobul hikoyalarida ham metaforizatsiya hodisasi albatta kuzatiladi, bunda ham yangi tushunchalar paydo boʻlib ular til va tushunchalarning rivojlanishida markaziy orinni egallaydi. “Enamga sezdirmasam-da, qoʻrquvdan damim ichimga tushib ketdi. Bu gap ilgari ham qulogʻimga chalingan edi. Oilamizda hammani oʻzaro kelishtirib, yoʻl-yoʻriq koʻrsatib yuradigan enamlar hech yolgʻon gaprimasdilar”. Garchi bu hikoyada bolaning nazdida enasi qahramon boʻlib, u har doim koʻp narsani biluvchi, har bir oila aʼzolari uchun ham eng dono va aqlli kishi sifatida uning koʻz oʻngida gavdalanadi. Enasi tomonidan aytilgan har bir gap haqiqat ekanligiga bolada ishonch kuchliligi hikoya jarayonida koʻrinib turibdi. Bolaning “qoʻrquvdan damim ichimga tushib ketdi” deb berilayotgan nutqidagi metaforik koʻchim ham uni holati qay darajada ayanchli boʻlganligidan dalolat beradi, bu ham boʻlsa bolada bu qoʻrquv oʻta kuchli ekanligini ifodalab bermoqda. Bu jumlada berilayotgan tushunchalar va tilning rivojlanishi, ularning metaforik asoslari orqali amalga oshayapti, bu ham boʻlsa hikoyani oʻquvchi uchun yanada jozibali tarzda koʻrsatishini bir koʻrinishi desak mubolagʻa boʻlmaydi. Ushbu “qulogʻimga chalingan edi” jumlasida ham enasi tomonida aytiladigan esdaliklar va hikoyalarda bunday voqealar tasviri avval ham eshitilganligini aytish maqsadida metaforik koʻchim sifatida qulogʻiga chalinganligini aytib bu boradagi gaplardan avval ham xabardor boʻlganligi nazarda tutiladi.

Nurali Qobul hikoyasidagi roviy nutqida berilgan ushbu tasvirda ham bu holat kuzatiladi. Masalan: “U kishining aytishlaricha, bolani tez-tez tergap turish kerak ekan, boʻlmasa, boyni yogʻon boʻlib ketarmish. Men dastlab bu gapga tushunmay dadam har koyiganlaridan soʻng ingichka boʻlib qoldimikan deya boʻynimni ushlab qoʻyardim”. Ushbu tasvirda berilgan “boyni yogʻon boʻlib ketarmish” jumlasidagi “boʻyni yogʻon”³ ibora shaklida berilgan metaforik koʻchim boʻlib, “baquvvat, kuchga toʻlgan, zoʻravon” maʼnosini bildiradi, bu jumlada bolani boʻyni yogʻon boʻlib ketishi, uni hech kimni gapiga quloq solmaydigan, oʻz bilganini qiladigan boʻlishi, uni tarbiyalashga qiyin boʻlishi ham nazarda tutiladi. Haqiqatan bolani oʻylarida otasi tomonidan koyilganda uning boʻyni ingichka boʻlganlik hisi paydo boʻladi, bu kechinma uning oʻy-hayollarida namoyon boʻladi. Ammo bu bildirgan fikrda metaforik koʻchim yashiringan. Bu ibora shaklida boʻlib, turgʻun metaforik koʻchimni anglatadi. B.Joʻrayeva: “Tildagi metaforalarni tadqiq etgan

³ Rahmatullayev Sh, Mahmudov N, Xolmanova Z, Oʻrazova I, Rixsiyeva K. Oʻzbek tili frazeologik lugʻati. Toshkent: gʻ.ʻulom, 2022. – B. 118.

tilshunoslarning aksariyati bu turdagi metaforalarni idiomalarga yaqin turishini, yoki idioma maqomida bo'lishini, ular ko'p asrlar mobaynida kishilar nutqida qo'llanishi natijasi sifatida turg'unlashib, so'zlovchilar ongida muayyan modellar sifatida mustahkamlanib qolishini, metaforik etalonning belgi-predmet bilan muntazam va qat'iy bog'liq"⁴ bo'lishini ta'kidlaydi. Haqiqatan ham yuqorida berilgan "bo'yni yo'g'on" ham yo'g'on bo'yin qay shaklda bo'lishiga ishora berib metaforik ko'chim sifatida aks etayotgan bo'lsa, bunda bu ham turg'un birlik sifatida kishilar nutqida ko'p qo'llanilishi natijasida turg'unlashgan va "bo'yinni yog'onligi" bilan etalonlashib yog'on bo'yin belgi-predmeti bilan qat'iy bog'liq ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Nurali Qobul hikoyalarida metafora badiiy-estetik funksiyani bajaruvchi muhim poetik vosita hisoblanadi. Metaforik birliklar orqali muallif personajlarning ichki dunyosini ochib beradi, roviy nutqining obrazlilikini kuchaytiradi va asarning semantik chuqurligini boyitadi.

Shuningdek, metaforalar matnning hissiy ta'sirchanligini oshirish bilan birga, muallifning individual uslubini shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli metaforani o'rganish lingvopoetika va qiyosiy adabiyotshunoslik uchun dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lakoff, G. & M. Johnson. *Metaphors We Live By*. - Chicago: 2003. - P. 15.
2. Rahmatullayev Sh, Mahmudov N, Xolmanova Z, O'razova I, Rixsiyeva K. O'zbek tili frazeologik lug'ati. Toshkent: g'.g'ulom, 2022. - B. 118.
3. Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. - Тошкент: Akademnashr, 2010. - 400 б.
4. Хотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. -Тошкент:Ўқитувчи, 1983. - 378 б.
5. Қобул, Нурали. Маймунлар мамлакати ёхуд ёввойилар орасида: ҳикоялар- Тошкент: Ijod - Press, 2017. - 248 б.
6. Қобул, Нурали. Маймунлар мамлакати ёхуд ёввойилар орасида: ҳикоялар - Тошкент: Ijod-Press, 2017. - 248 б.

⁴ Jo'rayeva B. Metaforaning tilshunoslikda namoyon bo'lishi va ilmiy ahamiyati// Til va imlo muammolari mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Toshkent. 2023 – B. 36.